

IV. BAUDŽIAMOJI TEISĖ, PROCESAS, KRIMINOLOGIJA

AUKOS IR NUSIKALTĖLIO INVERSIJA: VIKTIMOLOGINĖ ANALIZĖ

Lektorius dr. Rokas Uscila

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 46 18
Elektroninis paštas ruscila@yahoo.com

*Pateikta 2003 m. liepos 4 d.
Parengta spausdinti 2003 m. gruodžio 23d.*

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedros profesorė
habil. dr. Jūratė Galinaitytė ir Lietuvos teismo ekspertizės centro direktorės pavaduotoja
dr. Gabrielė Juodkaitė–Granskienė*

Pagrindinės sąvokos: aukos ir nusikaltėlio inversija, viktimizacija, viktiminis įvykis

Keywords: victim-offender interaction, victimization, victimological action

S a n t r a u k a

Straipsnyje pateikiama aukos ir nusikaltėlio inversijos¹ samprata. Išskiriamos inversijos rūšys, tipai, pateikiamos atitinkamos klasifikacijos. Atliekama inversijos formų viktimologinė analizė.

Šio straipsnio tikslas – išnagrinėti aukos ir nusikaltėlio inversiją kaip dinaminį reiškinį ir kaip kriminalizacijos ir viktimizacijos procesų sąveikos ar net jų sintezės padarinį (rezultatą).

Lietuvoje vyksta akivaizdi vertybinių pozicijų, nuostatų inversija, kuri lemia visuomenės socialinę deformaciją. Dėl itin nestabilios socialinės aplinkos, bendruomenės nariams priimtinos, nusistovėjusios vertybinės sistemos irimo, intensyvėjančių socialinių deviacijų sparčiai daugėja aukos ir nusikaltėlio inversijos atvejų visuomenėje.

Viktimologija, turėdama unikalų tyrimų objektą, nagrinėja viktiminio įvykio dalyvių arba dalyvio inversijos fenomeną, kuris dar nesulaukė pakankamo teisės ir kitų socialinių mokslų dėmesio.

¹ **Inversija** (lot. Inversio) – apvertimas, perstatymas, atvirkštinė tvarka [13, p. 40]. **Inversinis** – atvirkštinis, aprežiamas, sukeičiamas. **Aukos ir nusikaltėlio inversija** – tai procesas, kurio metu poliškai pasikeičia asmens (invertoriaus) vaidmuo arba padėtis.

Pabrėžtina, kad viktimologiniame kontekste atskleidžiama inversija suponuoja ne tik vizualiai matomus sąmoningus pozicijų, vaidmenų pasikeitimus, bet ir neįsisąmonintus, sunkiai nuspėjamus, suvokiamus bei fiksuojamus asmens viktimizacijos procesus. Pabrėžiama viktimologinė analizė, kai inversija (susiklosčiusi padėtis) vertinama ne tik iš baudžiamosios teisės arba baudžiamojo proceso pozicijų. Interakcijos šalys sąlyginai įvardijamos auka bei nusikaltėliu nepabrėžiant jų kaip baudžiamojo proceso figūrų (dalyvių). Aukos ir nusikaltėlio inversija – tai viktimologijos mokslo terminas, suponuojantis daug platesnį aukos tapimo nusikaltėliu arba nusikaltėlio tapimo auka kontekstą nei suvokiama pozityviojoje teisėje.

Inversijos fenomenas pasireiškia pačiomis įvairiausiomis formomis. Vienoje viktiminėje situacijoje galimos net kelios inversijos apraiškos. Tai labai sudėtingos, painios konfliktinės situacijos, kurių, kaip rodo tardyminė praktika, teisėsaugos institucijos nepajėgios spręsti, o atskirais atvejais pačios šalys tam prieštarauja¹. Atlikta baudžiamųjų bylų, medžiagų analizė, taip pat nusikaltimo aukų (nukentėjusiųjų) apklausos parodė, kad tik dešimtadalis atvejų, kai pasireiškė interakcijos šalių inversija, yra tinkamai išnagrinėjami. Aukos ir nusikaltėlio interakcija yra itin dinamiška (dėl besikeičiančių vaidmenų), kai vienoje konfliktinėje situacijoje abi šalys per atitinkamą laikotarpį „pabūna“ ir auka, ir nusikaltėliu.²

Daugeliu atvejų (ypač smurtinių nusikaltimų atvejais) inversijai būdingi šie veiksniai [1, p. 74–75]:

- interakcijos šalis sieja glaudūs, kasdieniai, dažniausiai konfliktiški arba priešiški (tiek epizodiniai, tiek nuolatiniai tęstiniai) tarpusavio santykiai;
- interakcijos šalis sieja giminystės, draugystės, partnerystės arba šeiminiai ryšiai;
- interakcijos šalys gyvena viename bute ar name, kartu veda ūkį, arba juos sieja kaimynystė;
- tiesioginis priežastinis ryšys tarp asmens patirto viktiminio įvykio ir jo paties neteisėto arba kitokio pobūdžio veiksmų, kurie buvo skatinamojo pobūdžio;
- viena ar abi interakcijos šalys piktnaudžiauja alkoholiniais gėrimais. Viktiminio įvykio metu būna apsvaigusi (-ios) nuo alkoholio, ir tai daro tam tikrą įtaką visos situacijos atomazgai;
- interakcijos šalių vaidmenys nėra nuolatiniai, statiški. Jie labai sparčiai kinta. Tas pats individas gali pasižymėti labai sudėtingais socialiniais vaidmenimis.

Taigi aukos ir nusikaltėlio inversiją galime vertinti iš skirtingų pozicijų ir įvairiais lygmenimis. Inversiją galime vertinti kaip tarpasmeninių santykių epizodą, vienais atvejais net atsitiktinį, kitais atvejais – kaip socialinį procesą ar net reiškinį.

Atsižvelgiant į vaidmenų perėjimo eiliškumą išskirtinos šios rūšys: a) auka → nusikaltėlis, b) nusikaltėlis → auka, c) auka → nusikaltėlis → auka, d) nusikaltėlis → auka → nusikaltėlis.

Atsižvelgiant į interakcijos dalyvių skaičių išskirtinos šios inversijos rūšys: a) monoinversija – tai atvejai, kai viename asmenyje organiškai dera ir auka, ir nusikaltėlis. Čia kalbama ne tik apie tokių asmenų (invertorių) polinkį tapti auka arba nusikaltėliu, bet ir apie atitinkamų vaidmenų atlikimą. Palyginti su kitomis inversijos formomis, ji itin reta. Šiai inversijos rūšiai priskirtini atvejai, kai asmuo bando padaryti nusikaltimą, tačiau nepasiseka, pats asmuo susižaloja arba žūva ir pan. Pavyzdžiui, spalvotųjų metalų vagysčių atvejai, kai as-

¹ Baudžiamoji byla Nr. 52-1-1104-01, Arch. Nr. 2/16803. Į ligoninę pristatytas pilietis R. V., kuriam nustatyta: pjautinė kaklo žaizda bei kairiojo plaučio sužalojimas. R. V. buvo paguldytas į reanimacijos skyrių. Medicinos darbuotojai informavo policiją. Buvo iškelta baudžiamoji byla, kurioje nustatyta, kad sunkų kūno sužalojimą padarė nusikaltimo aukos žmona pilietė G. V. R. V. – teistas, darbingas, tačiau niekur nedirbantis, nuolat vartojantis alkoholinius gėrimus. Nusikaltusi G. V. dirba, viena auklėja jų abiejų vaikus, prižiūri ūkį ir t. t. Be to, G. V. jau ne vieną kartą kreipėsi pagalbos į policiją dėl R. V. keliamų konfliktų bei fizinio smurto. Lemtingą vakarą R. V. grįžo namo labai girtas, tuo metu G. V. dirbo virtuvėje. Pradėjo priekabauti prie žmonos, kelis kartus pastūmė. Kilo kivirčas, kurio metu G. V. nesusivaldė ir kelis kartus smogė peiliu. Vėliau pati iškvietė greitąją medicinos pagalbą, stabdė kraujavimą ir t. t. Interakcijos šalių parodymai nuo visų bylų aplinkybių labai skyrėsi.

² B. B. Nr. 76-1-625-02, Arch. Nr. 2/16538. V. Š. sumušė savo girtą kaimyną P. S., kuriam padarytas tyčinis apsvaigimas kūno sužalojimas (dvigubas žandikaulio lūžis). Tačiau šioje byloje yra ir kitas epizodas, kur nurodoma, kad prieš viktiminį įvykį konfliktas kilo dėl to, kad nusikaltimo auka neprižiūrėjo (o yra tikimybė, kad tai padarė tyčia) naminių paukščių, kurie nuniokojo V. Š. daržus.

muo laužiasi į transformatorinę ir aukšta įtampa jį užmuša; b) *interakcinė* inversija – tai atvejai, kai inversijos procese dalyvauja keli asmenys (invertoriai), tarp šalių egzistuoja atitinkamo pobūdžio santykiai, ryšiai arba paprasčiausias fizinis kontaktas, tačiau šiuo atveju nepabrėžiamas jų turinys, bet pats faktas, kad yra inversijos dalyviai, interakcijos šalys, o ne pavienis asmuo.

Atsižvelgiant į inversijos atsiradimo aplinkybes: a) „*nevalinga – atsitiktinė*“ – tai atvejai, kai asmuo dėl savo neatsargių veiksmų pats nukenčia bei sukelia neigiamus padarius aplinkiniams. Pavyzdžiui, asmuo sugadina, sunaikina turtą, kurį valdo kartu su kitais bendrasavininkiais. Sukelia gaisrą, pats praranda gyvenamąją vietą, kartu ir jo kaimynai, šeimos nariai lieka be pastogės ir t. t.¹; b) „*valinga – neatsitiktinė*“ – tai atvejai, kai asmuo suvokia savo veiksmų esmę, imasi aktyvių veiksmų. Pavyzdžiui, aukos ir nusikaltėlio inversijos atvejais asmuo pats ją inicijuoja, siekia atitinkamo tikslo, keršija, rengia linčo teismą ar pan. Tam tikru požiūriu prie šios grupės priskirtini asmenys, kurie buriasi į vadinamuosius „savignos“ būrius. Pastarosios grupės prisiima ne tik saugos, bet ir kerštautojų funkcijas, t. y. patys tampa agresoriais, agresijos ir nepasikenkimo, įtampos šaltiniu.

Taigi aukos ir nusikaltėlio inversijos atvejai pasižymi formų įvairumu, todėl juos klasifikuoti pagal vienodus kriterijus sunku. Išskirtinos šios inversijos rūšys (tipologijos).

Kaupiamoji aukos ir nusikaltėlio inversija

Tai aukos ir nusikaltėlio inversijos atvejai, kai pats vaidmenų pasikeitimas yra trunkamojo kaupiamojo pobūdžio, dažnai ilgalaikis, turintis savo raidos etapus, stadijas. Šie inversijos atvejai, palyginti su kitomis nagrinėjamomis inversijos formomis, itin gausiai tyrinėti įvairiose užsienio šalyse. Viktimologinėje literatūroje aprašyta „*kankintojo – smurtautojo inspiuruota inversija*“. Dažniausiai nagrinėjami atvejai, kai vaikas patiria savo tėvų, globėjų smurtą, o vėliau, kaip rodo atitinkami tyrimai (jų duomenys, išvados bus pateikiamos toliau), pats tampa smurtautoju. Jo smurtas kaip bendravimo forma gali pasireikšti tiek jo paties šeimoje, tiek kitų jo artimųjų, pažįstamųjų arba net atsitiktinių asmenų atžvilgiu. Tie patys dėsningumai pastebimi, kai naudojamos diržo ar kitos „auklėjimo“ priemonės (liniuotės, lazdos, rykštės) mokymo įstaigose.

Pateiktini šie tyrėjai bei jų tyrimų duomenys ir išvados:

C. S. Widomas teigia, kad viktimizacija ankstyvojoje vaikystėje, paauglystėje turi tiesioginį priežastinį ryšį su asmens vėliau padaromais nusikaltimais. Be to, šis dėsningumas būdingesnis vyriškosios lyties asmenims nei moterims [2, p. 251–271].

S. N. Abeltsevas tyrimais nustatė, kad 70 proc. asmenų, kurie vaikystėje arba paauglystėje patyrė smurtą, vėliau patys padarė nusikaltimus, o asmenų, kurie tapo nusikaltėliais nepatyrę smurto, buvo tik 19 proc. Nužudymų atvejais – net 36 proc. žudikų prieš tai buvo įvairių nusikaltimų (vagysčių, apiplėšimų, sumušimų ir pan.) aukos [3, p. 170].

R. Hartogsas nurodo, kad 92 proc. asmenų, kurie padarė seksualinius/lytinius nusikaltimus, yra patys patyrę įvairiausio pobūdžio prievartą, dažniausiai iš savo tėvų. Tarp asmenų, padariusių kitos rūšies nusikaltimus (ne seksualinius), buvo 62 proc. [4, p. 167–173].

S. I. Singeris nustatė, kad 64 proc. nepilnamečių, kurie patyrė smurtą, t. y. buvo aukos, sulaukę pilnametystės, tapo nusikaltėliais. Be to, tarp tiriamų nusikaltėlių tik 22 proc. nebuvo tapę nusikaltimų aukomis [5, p. 321–335]. Tolesni jo tyrimai parodė, kad 10 proc. nusikaltėlių naudojo tokias pačias priemones ar veiksmus (tokius, kaip spyriai koja į galvą, ginklo panaudojimas ir pan.), kokie buvo panaudoti jo atžvilgiu, jam patiriant viktimizaciją. Be to, vyriškosios lyties asmenų atžvilgiu buvo pastebėta, kad egzistuoja aukos ir nusikaltėlio bei nusikaltėlio ir aukos nevienkartinis vaidmenų pasikeitimas [6, p. 779–788].

¹ Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento prie LR VRM duomenimis per 2002 m. gaisruose žuvo 236 (tarp jų 12 vaikų) bei įvairias fizines tramas patyrė 229 asmenys. Pagrindinės gaisrų priežastys 2002 m.: neatsargus žmonių elgesys su ugnimi – 14089 (66,4 proc.), krosnių naudojimo priešgaisrinių taisyklių pažeidimai – 1200 (5,7 proc.), elektros įrenginių eksploatacijos taisyklių pažeidimai – 1470 (6,9 proc.), vaikų išdykavimai, žaidimai su ugnimi – 801 (3,8 proc.) ir kt.

P. Grevenas nustatė, kad fizinių, skausmą keliančių, represinių bausmių taikymas vaikams yra tiesiogiai susijęs su jų agresyviu elgesiu, kuris dažnai pasireiškia būtent nusikaltimu ateityje. Fizinės bausmės skatina, sukelia pyktį, jį palaiko, „augina“, jis tampa nuolatiniu impulsų generatoriumi, šaltiniu. Pasireiškęs smurtas gali būti nukreiptas ne tik į kitus, bet ir į save patį. Stiprių fizinių bausmių taikymas slopina jautrumo, užuojautos formavimąsi, ypač vyriškos lyties asmenims [7, p. 197].

Paminėtina, kad ir Lietuvoje atliekami atitinkami viktimologiniai tyrimai, pavyzdžiui, apklausa „Vaikų patiriamas smurtas“ (1998 m.)¹. Tyrimas parodė, kad apie pusę atsakiusiųjų mušdavo savo vaikus, t. y. 48,3 proc. – mušdavo kartais, o 3, 4 proc. – mušdavo dažnai. Be to, tyrimo duomenys parodė, kad fizinės bausmės naudojamos dėl tų pačių priežasčių kaip ir respondentų vaikystėje, t. y. už nepaklusnumą – 83,7 proc., už melavimą – 31,5 proc., už blogus pažymius – 9,8 proc.

Inspiruota aukos ir nusikaltėlio inversija

Tai inversija, kuri atsiranda dėl didelio asmens susijaudinimo esant neteisėtiems aukos veiksams. Galiojantys baudžiamieji įstatymai numato privilegijuotas sudėtis, kuriose nustatoma švelnesnė atsakomybė už veikas, padarytas esant neteisėtiems aukos veiksams, kai atsiranda asmenų atsakomybė padarius nusikaltimą dėl neteisėtų nusikaltimo aukos veiksmy. 2001 m. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 130 straipsnis numato nužudymą labai susijaudinus dėl neteisėto arba itin įžeidžiančio jį ar jo artimą asmenį nukentėjusio asmens poelgio, o BK 136 straipsnis – sunkų sveikatos sutrikdymą labai susijaudinus dėl neteisėto ar itin įžeidžiančio jį ar jo artimą asmenį nukentėjusio asmens poelgio.² Be to, BK 59 straipsnio 1 dalis 10 punktas įtvirtina atsakomybę lengvinančią aplinkybę, kai veika padaryta didžiai susijaudinus dėl neteisėtų nukentėjusio asmens veiksmy.

Analizuojami interakcijos atvejai, kai aukos išprovokuoja nusikaltėlio veiksmus, kurie gali būti apibūdinami kaip refleksyvūs, instinktyvūs, impulsyvūs ar pan. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pateikiamuose praktikos apibendrinimuose, kuriuose kalbama apie didelį kaltininko susijaudinimą dėl nukentėjusiojo veiksmy, aukos ir nusikaltėlio inversija yra akivaizdi.

Nusikaltimų, padarytų didžiai susijaudinus dėl neteisėtų nusikaltimo aukos (nukentėjusiojo) veiksmy, nagrinėjimo teismuose praktika rodo, kad jie pripažįstami atsakomybę lengvinančia aplinkybe, jeigu nustatoma, kad nusikaltimas padarytas atlikus šiuos veiksmus. Neteisėtais nukentėjusiojo veiksmais laikomi bet kokie prieš kaltininką ar kitą asmenį nukreipti priešingi teisei veiksmai, kurie gali reikštis kėsanimusi į kaltininko arba kito asmens gyvybę ir sveikatą, turtą (tyčia ar dėl neatsargumo), smūgių sudavimu, kankinimu, laisvės atėmimu ir pan., taip pat psichiniu poveikiu – grasinimu pavartoti fizinį smurtą, tyčiojimusi, įžeidimu, šantažu ir pan. Priešingu įstatymams smurtu laikytini bet kokie tokio pobūdžio veiksmai, padaryti nesant būtinosios ginties, būtinojo reikalingumo arba asmens, padariusio nusikaltimą, sulaikymo aplinkybių. Įžeidimas gali būti pripažintas sunkiu, atsižvelgiant į tai, kiek jis iš esmės prieštarauja moralės bei dorovės principams, pažeidžia žmogaus garbę ir orumą ir kaip tai skaudžiai paveikia kaltininką. Įžeidžiama gali būti žodžiais arba veiksmais.³

¹ Šį tyrimą atliko Lietuvos vaikų teisių gynybos organizacija „Gelbėkit vaikus“ bei Visuomenės nuomonės tyrimų centras *Vilmorus*. Tyrimo metu apklausti 1002 suaugę Lietuvos gyventojai. Anketoje buvo keletas klausimų apie fizinės vaikų bausmes.

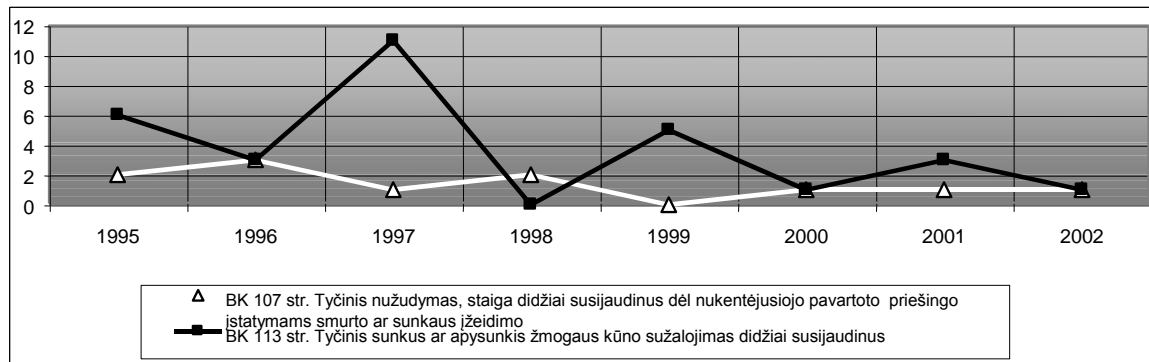
² 1968 m. BK 107 straipsnis – tyčinis nužudymas, staiga didžiai susijaudinus dėl nukentėjusiojo pavartoto priešingo įstatymams smurto ar sunkaus įžeidimo, taip pat BK 113 straipsnis – tyčinis sunkus ar apysunkis žmogaus kūno sužalojimas didžiai susijaudinus. Tyčinis sunkus žmogaus kūno sužalojimas, staiga didžiai susijaudinus dėl nukentėjusiojo pavartoto priešingo įstatymams smurto ar sunkaus įžeidimo. Be to, BK 40 straipsnis įtvirtina atsakomybę lengvinančias aplinkybes, 1 dalyje 4 punkte atitinkama aplinkybė, kai nusikaltimas padarytas didžiai susijaudinus dėl neteisėtų nukentėjusiojo veiksmy.

³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos kasacinė byla Nr. 2K-275, 1999 m. Nukentėjusysis G. J. parodė, kad prieš įvykį jis vadino savo vaiką „senberniu“. Nors nukentėjusysis prašė jo taip nevadinti, tėvas nesiliovė, ir tai erzino sūnų. Taigi tėvas suprato, kad tokios kalbos žeidžia sūnų, kelia jo pyktį. Tačiau iš karto po įžeidžiančių žodžių tėvas ėmė mušti sūnų – spyrė koja bei sudavė ranka per veidą. Tokie tėvo veiksmai gali būti laikytini priešingu įstatymui smurtu, galinčiu sukelti didelį susijaudinimą. Esant tokiai įvykių eigai,

Dideliu susijaudinimu dėl neteisėtų nukentėjusiojo veikslių teismo pripažįstamas toks kaltininko emocinės būsenos pakitimas, kai dėl to pakinta intelektualinė bei valinė kaltininko būseną, susilpnėja jo veikslių kontrolė.

Pabrėžtina, kad didelio susijaudinimo būseną gali būti sukelta ir nevienkartinų, priešingų teisei veikslių, besitęsusių iki nusikaltimo, jei nusikaltimas padarytas iškart po paskutiniojo veikslio.

Valstybės statistinių duomenų analizė parodė, kad tyčinių nužudymų dėl nukentėjusiojo pavartoto priešingo įstatymams smurto ar sunkaus įžeidimo skaičius mažai kinta, per metus viktimizaciją patiria vienas, du asmenys, o pastaruosius 3 metus apskritai nekinta (žr. 1 diagramą).

1 diagrama. Nusikaltimai, padaryti Lietuvoje 1995–2002 m. didžiai susijaudinus dėl nukentėjusiojo pavartoto priešingo įstatymams smurto ar sunkaus įžeidimo

Nagrinėjant tyčinius sunkius ar apysunkius kūno sužalojimus dėl minėtų nukentėjusiojo veikslių matyti, kad šių atvejų skaičius pamažu mažėjo. Tačiau būtina pabrėžti, kad nagrinėjami viktiminiai įvykiai pasižymi itin dideliu latentškumu, ypač tuomet, kai interakcijos šalis sieja giminytės, šeiminiai ryšiai, glaudūs, ilgalaikiai santykiai. Tai veiksniai, kurie daugeliu atvejų lemia, kad nusikaltimo aukos nesikreipia į teisėsaugos institucijas, o šioms sužinojus, pavyzdžiui, aukai kreipusis į medicinos pagalbos institucijas, jos neigia patyrusios smurtą arba bylos nekeliamos neva šalims susitaikius, neva taikiai išsprendus konfliktą. Todėl tokie atvejai valstybinėje statistikoje neatsispindi.

Inversija būtinosios ginties bei jos ribų peržengimo atvejais¹

Būtinąją gintį, kaip ir jos peržengimą, reglamentuoja BK 28 straipsnis. Asmuo pagal baudžiamuosius įstatymus neatsako, jeigu jis, neperžengdamas būtinosios ginties ribų, padarė baudžiamajame įstatyme numatyto nusikaltimo ar nusižengimo požymius formaliai atitinkančią veiką gindamasis ar gindamas kitą asmenį, nuosavybę, būsto neliečiamybę, kitas teises, visuomenės ar valstybės interesus nuo pradėto ar tiesiogiai gresiančio pavojingo kėsinišios.

Būtinosios ginties ribos peržengiamos tuomet, kai tiesiogine tyčia nužudoma arba sunkiai sutrikdoma sveikata, jeigu gynyba aiškiai neatitiko kėsinišios pobūdžio ir pavojingumo. Būtinosios ginties ribų peržengimu nelaikoma dėl didelio sumišimo ar išgąščio, kurį sukėlė pavojingas kėsinišios, arba ginantis nuo įsibrovimo į būstą padaryta veika. Būtino-

teismo išvada, jog I. J. sudavė smūgius didžiai susijaudinęs dėl tėvo veikslių jo atžvilgiu, neprieštarauja baudžiamosios teisės teorijos nuostatoms. Kadangi tarp nukentėjusiojo veikslių ir I. J. atsako į juos praėjo mažas laiko tarpas, taigi didelio susijaudinimo būseną dar galėjo išlikti. Teismų praktika [16].

¹ 1964 m. BK 14 str. Būtinoji gintis, 14-1 str. Būtinosios ginties ribų peržengimas. Taip pat BK 45 str. 3 d. – tais atvejais, kai būtinosios ginties ribų peržengimas užtraukia baudžiamąją atsakomybę, gali būti skiriama švelnesnė negu įstatymo nustatyta bausmė.

sios ginties ribas peržengęs asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą, tačiau bausmė jam gali būti švelninama remiantis BK 62 straipsniu.

Nagrinėjant šiuos inversijos atvejus būtina pabrėžti, kad jie nėra analizuojami tik pagal baudžiamąją teisę. Šios rūšies inversijos atvejai ypatingi tuo, kad vienoje situacijoje abi interakcijos šalys yra ir auka, ir nusikaltėlis, kriminalizacijos ir viktimizacijos procesai persipina tarpusavyje.

Pastarieji viktiminiai įvykiai itin painūs, teisėsaugos institucijoms bei teismams sunku nustatyti objektyvias įvykį lėmusias aplinkybes bei veiksnius. Tai patvirtina Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pateikta apžvalga „dėl būtinosios ginties ir jos ribų peržengimo įstatymų taikymo baudžiamosiose bylose“, taip pat Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato apibendrinta praktika.

Inversija keršto, pavydo atvejais

Patyrusi smurtą arba prievartą, nepatenkinta bylos tyrimu ar visu baudžiamuoju procesu, auka gali siekti savo jėgomis atkurti teisingumą. Dažniausiai tai keršto motyvuoti asmens veiksmai.

Keršto motyvas labiausiai tikėtinas, kai kalbama apie prievartos panaudojimą kito asmens atžvilgiu. Čia pasireiškia vieno asmens prievarta kitam, taip pat teisėsaugos institucijų prievarta, kai ji taikoma asmenims, pažeidusiems įstatymus.

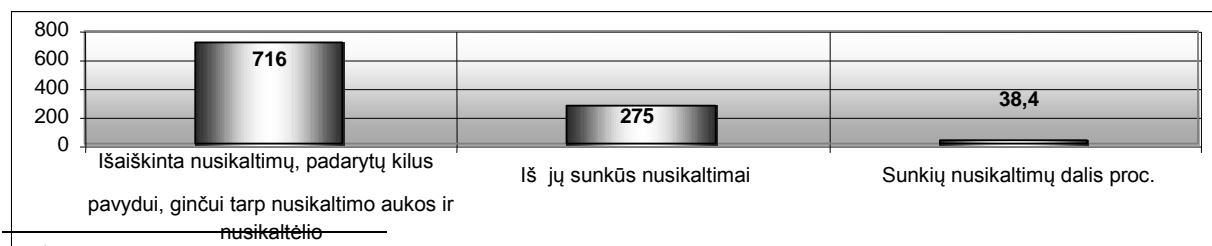
Visuomenės, kurios konfliktams, kylantiems dėl padaryto nusikaltimo, spręsti, sureguliuoti naudoja prievartą, paprasčiausiai neturi arba turi tik labai silpną procesinę teisę [8, p. 34–35].

Blogiausia, kai agresija susiduria su agresija ir smurto veiksmas nukreipiamas prieš kitą smurto veiksmą. Susidūrus labai intensyviems veiksams sunku nuspėti, kas taps auka, o kas nusikaltėliu. Interakcijos šalių pozicijos keičiasi, sunku numatyti situacijos atomazgą. Pirminė auka gali tapti nusikaltėliu, o nusikaltėlis – auka. Reikia paminėti ir tai, kad teisinis veiksmų įvertinimas dažniausiai pagrįstas ne pradinėmis asmenų pozicijomis, o galutiniu rezultatu. Aukos dažniausiai yra įsitikinusios, kad nusikaltėlis tai „užsitarnavo“, „gavo kas priklauso“, jos pačios įvykdė teisingumą – to nesugebėjo padaryti teisėsaugos institucijos.

Pabrėžtina ir tai, kad aukos ir nusikaltėlio vaidmenys nėra būtinai priešingi (priešiški) ar nesuderinami. Atitinkamais atvejais yra vienas kitą „papildantys“, „pakeičiantys“. Tai aki-vaizdu viktiminėse situacijose, kurių metu kyla barniai, kivirčiai, ginčai, ne taip jau retai virsiantys sunkiais nusikaltimais.

Valstybės statistinių duomenų analizė parodė, kad nagrinėjamų nusikaltimų atvejais net 38,4 proc. padarytų nusikaltimų yra sunkūs. Juos sudaro: tyčiniai nužudymai (1968 m. BK 104 str.) – 93 (33,8 proc.) atvejai, tyčiniai nužudymai sunkinančiomis aplinkybėmis (BK 105 str.) – 42 (15,2 proc.), tyčiniai sunkūs kūno sužalojimai (BK 111 str.) – 113 (41,0 proc.), itin piktybinis chuliganizmas (BK 225 str. 3d.) – 20 (7,2 proc.) bei plėšimai (BK 272 str.) – 7 (2,5 proc.). Iš pateiktų duomenų matyti, kad net pusę visų padarytų nusikaltimų sudaro nužudymai. Pažymėtina ir tai, kad šiais inversijos atvejais nusikaltimą padaręs asmuo dažnai būna apsvaigęs nuo alkoholio, t. y. net 64,9 proc. (465 asmenys) nusikaltėlių nusikaltimą padarė būdami apsvaigę nuo alkoholio.

1 grafikas. Nusikaltimų, padarytų kilus pavydui, ginčui, skaičius Lietuvoje 2002 m. ¹

¹ Remtasi duomenimis apie nusikaltimus, padarytus kilus pavydui, ginčui, Lietuvos Respublikoje 2002 m. (Forma SPV – 5).

Ciklinė, besikartojanti inversija

Tai daugkartiniai ir labai sudėtingi inversijos atvejai. Šiais atvejais „persivartymai“ įvyksta per atitinkamą laiko tarpą, inversija identifikuojama atliekant nuotolinius stebėjimus, leidžiančius nustatyti priežastinius ryšius tarp veiksnių, formuojančių nusikaltėlį ir auką.

Viktimologijos terminologijoje yra smurto rato terminas (angl. k. *the cycle of violence*). Dažniausiai kalbama apie aukos → nusikaltėlio → aukos inversiją. Asmuo, patyręs fizinį, psichologinį smurtą, neiškentęs skausmų, pažeminimo, susikaupusį pyktį, agresiją išlieja smurtautojo atžvilgiu. Vėliau stebima smurtautojo „atgaila“, tačiau po kurio laiko auka vėl patiria smurtą.

Kiek kompleksiščiau patyrinėję esamą socialinę padėtį matome aibę pavyzdžių, kai visuomenės dalis, kuri buvo engiama, vėliau pasitaikius nors mažiausiai progai neatsisako galimybės engti kitus, taikyti tuos pačius prievartos/represijų metodus.

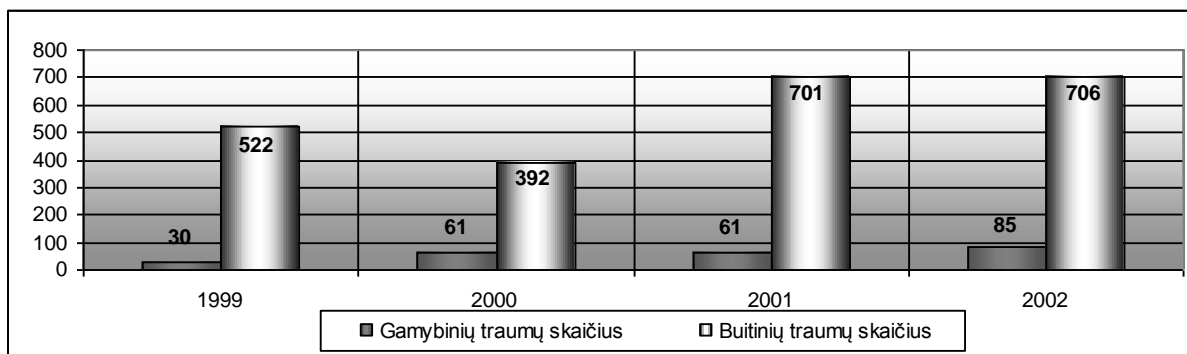
Paminėtina ir tai, kad inversija „auka → nusikaltėlis → auka“ labiau uždaro, ciklinio pobūdžio (interakciniu aspektu), palyginti su inversija „nusikaltėlis → auka → nusikaltėlis“. Pirmuoju atveju aukos tapimas nusikaltėliu yra kaip gynybinė reakcija, kuri nukreipiama į nusikaltėlį, o interakcijos šalys lieka „stabilios“. Kartu nusikaltėlio → aukos → nusikaltėlio interakcija yra daugiau atsitiktinė, tačiau pastarosios rūšies atvejai susilaukia vis didesnio dėmesio. Stengiamasi ne pateisinti nusikaltusius asmenis, sukelti kokius nors gailės akus, o bent iš dalies atskleisti esamą padėtį, kai asmenys, padarę nusikaltimą, patys patiria viktimizaciją.

Patvirtina ir atitinkami statistikos duomenys, moksliniai tyrinėjimai ir t. t. Pavyzdžiui, per 2001 m. 8 mėn. Lietuvos Respublikos kalėjimų departamento (toliau – Kalėjimų departamentas) įstaigose užregistruotos 7 savižudybės/mirties atvejai, 215 – asmens kūno sužalojimai, 565 – savižalojimai/žalojimas.¹

Statistinių duomenų analizė patvirtino faktą, kad didelė dalis kriminalines bausmes atliekančių asmenų nukenčia, t. y. patiria tam tikro pobūdžio traumas, kurios dažniausiai įvardijamos kaip „buitinės“. Kaip matyti iš pateiktų duomenų, jų skaičius pastaraisiais metais padidėjo ir išlieka stabilus. Galime daryti išvadą, kad ši problema tik įvardijama, tačiau neišimama ryžtingesnių veiksmų siekiant išvengti minėtų padarinių.

Be to, atlikus statistinių duomenų lyginamąją analizę nustatyta, kad 2001 m. 6,58 proc. kalinamų asmenų patyrė minėto pobūdžio traumas, o 2002 m. tokių asmenų buvo 7,14 proc.

2 grafikas. Asmenys, kurie patyrė traumas atlikdami kriminalines bausmes Kalėjimų departamento įstaigose (absol. skaičius)²

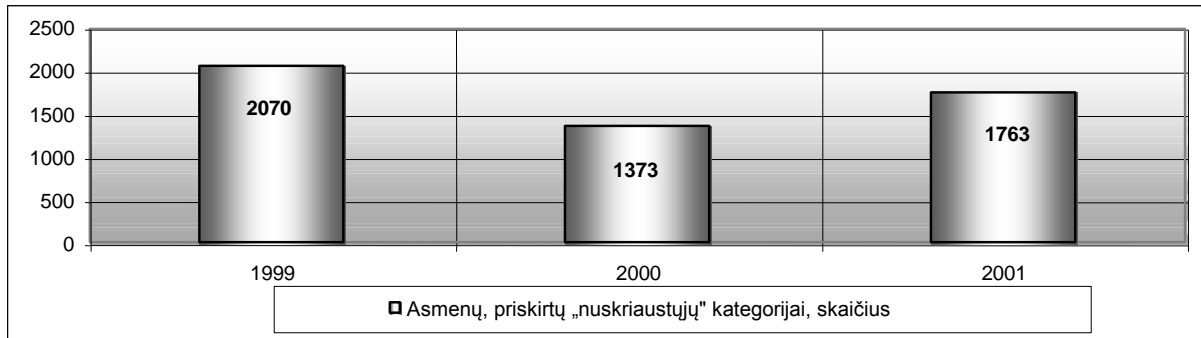

¹ Remtasi Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos suvestiniais duomenimis apie operatyvinę būklę Kalėjimų departamento įstaigose 2001 m.

² Remtasi Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos statistiniais analitiniais duomenimis apie Kalėjimų departamento įstaigose atliktą auklėjamąjį darbą 1999–2002 m.

Pažymėtina, kad analizuojami nusikaltėlio → aukos inversijos procesai tuo nesibaigia. Jie yra tęstinio, daugkartinio pobūdžio, tad galime pereiti prie nusikaltėlio → aukos → nusikaltėlio inversijos analizės. Pabrėžtina, kad egzistuoja tam tikra šių institucijų subkultūra. Asmuo, patyręs fizinį ar psichologinį smurtą, siekia atkurti *status quo* savo „kolegų“ akivaizdoje, o tai dažnai tiesiogiai susiję su smurtinio pobūdžio veiksmais ir t. t.

3 grafikas. Kalėjimų departamento įstaigose laikomi asmenys, priskirti „nuskriaustųjų“ kategorijai (absol. skaičius)¹

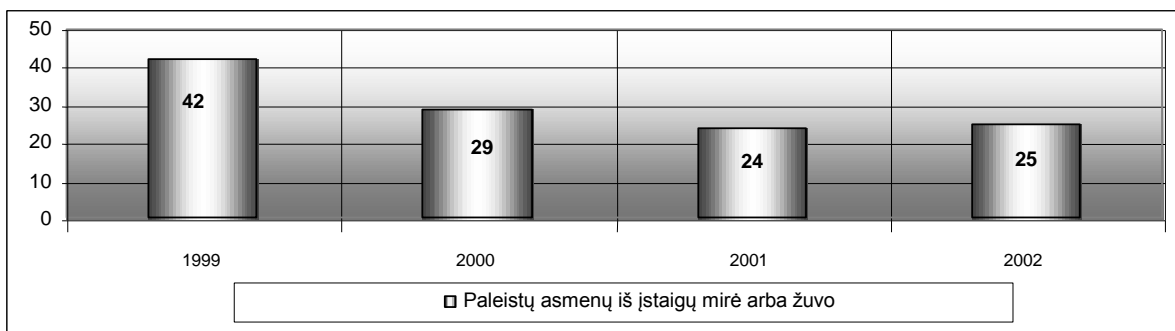

Statistinių duomenų lyginamoji analizė atskleidė pritrėnkiantį faktą, kad pastarųjų asmenų procentinė dalis tarp visų nuteistųjų sudaro 14 proc. ir kasmet didėja. 1999 m. tokių asmenų buvo 14,36 proc. tarp visų įkalintųjų, 2000 m. – 14,42 proc., o 2001 m. – 15,24 proc.

Asmenys, nuteisti už išžaginimą arba kitokį seksualinio pobūdžio nusikaltimą, ypač jei tai susiję su nepilnamečiais asmenimis, susilaukia atitinkamo dėmesio iš savo „kolegų“, t. y. jie tampa vadinamaisiais „gaidžiais“. Patiria fizinę prievartą, su jais elgiamasi taip, kaip jie elgėsi su savo aukomis.

Nagrinėjant nusikaltėlio → aukos → nusikaltėlio inversijos atvejus paminėtina, kad asmenys, išėję iš įkalinimo vietų, susiduria su atitinkamo pobūdžio neigiamais, juos viktimizuojančiais, kriminalizuojančiais veiksniais. Tai ir bendruomenės narių atstūmimas, dažnas stigmatizavimas, taip pat sunkumai įsidarbinant ir t. t.

4 grafikas. Iš Kalėjimo departamento įstaigų paleistų ir teisėsaugos prižiūrimų asmenų žūtys arba mirtys (absol. skaičius)

Pateikti duomenys rodo, kad šių asmenų skaičius pastaraisiais metais išlieka stabilus, t. y. nors ir žinoma apie tokius atvejus, tačiau jie vis dar nesusilaukia deramo dėmesio. Daž-

¹ Remtasi Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos statistiniais analitiniais duomenimis apie Kalėjimo departamento įstaigose atliktą auklėjamąjį darbą 1999–2001 m.

nai asmenys „įspaudžiami“ į kampa tais atvejais, kai bando „užsikabinti“, pakreipti savo gyvenimą kiek kitokia linkme. Tačiau alternatyvų būna ne itin daug, o vieni iš (jų manymu) priimtinausių yra savižudybė arba nusikaltėlio tolesnė karjera ir pan.

1 lentelė. **Asmenų, išėjusių iš laisvės atėmimo vietų Lietuvoje 2001 m., padaryti nusikaltimai¹**

Išaiškinta nusikaltimų, kuriuos padarė teisti asmenys	15064
Tarp jų sunkūs nusikaltimai	3590
Sunkių nusikaltimų lyginamoji dalis (proc.)	23,8
Nusikaltę nedirbantys ir nesimokantys asmenys	12105
Jų lyginamoji dalis (proc.)	80,4
Lygtinai atleistų nuo bausmės prieš terminą dalis	441
Lygtinai paleisti iš laisvės atėmimo vietų	454
Ankstesnj nusikaltimą (-us) padarė būdamas nepilnametis	2008
Asmuo padarė nusikaltimą per vienerius metus nuo paleidimo iš PDJ	949

Valstybinės statistikos duomenys parodė, kad kiek mažiau nei ketvirtadalis nusikaltimų, kuriuos padarė iš laisvės atėmimo vietų išėję asmenys, yra sunkūs. Keturi penktadaliai minėtų asmenų yra nei dirbantys, nei besimokantys.

Be minėtųjų inversijos rūšių, galima išskirti šiuos jos tipus (rūšis):

Situacinė aukos ir nusikaltėlio inversija – tai atsitiktinė inversija, kuri inspiruojama objektyvių viktimogeninių bei kriminogeninių veiksnių. Tai situacijos, kurios gali būti apibrėžtos tiek kaip viktiminės, tiek kaip kriminogeninės. Situacijos, kuriose du ar daugiau asmenų pasikeičia vaidmenimis per sąlyginai trumpą laiką arba tai įvyksta akimirksniu.

Situacinės inversijos atveju šalys nebūtinai palaiko tam tikro pobūdžio santykius. Dažni atvejai, kai šalys net nepažinojo viena kitos iki viktiminio įvykio, todėl subjektyvūs veiksniai nėra lemiantys inversijos procesus.

Menama inversija – tai inversija, kai asmuo, kuris nėra patyręs viktimizacijos padarinių, tačiau mano, kad yra nukentėjęs. Tai atvejai, kai asmuo sukuria atitinkamą regimybę, kai save pateikia kaip nusikaltimo auką, nors yra tas, kuris pažeidžia teisės normas. Pavyzdžiui, asmuo siekia gauti atitinkamas draudimo išmokas, imituoja viktiminį įvykį, tačiau pats tampa sukčiumi. Realiai matome „auką“, kuriai atlyginami patirti nuostoliai.

Čia taip pat paminėtini atvejai, kai asmuo linkęs perkelti atitinkamas savo savybes kitoms, o kitų prisiimti kaip savas. Tokie asmenys teigia, kad aplinkui – vieni nusikaltėliai, kartu sau tai neigia, nors turi teistumą, toliau gyvena asocialiai.

Taigi nagrinėjant inversijos atvejus paminėtini vidinės (sąžinės) ir išorinės (socialinės) kontrolės neutralizavimas. Tai atvejai, kai nusikaltęs neigė savo kaltę, sukeltus neigiamus padarinius, pačios aukos buvimą, pats save priskiria prie aukų.

Nepastebima, neįsisąmoninta inversija. Nagrinėjant inversijos fenomeną viktimologiniu aspektu paminėtinas žymus Kanados viktimologas Fattahas. Jis pateikia aukų desensibilizavimo (jautrumo sumažėjimo, praradimo) procesą (angl. *the process of desensitization* [9, p. 42]), kai asmuo tampa liudininku kraupių, žiaurių įvykių, turinčių įtakos tolesniam asmens elgesiui bei santykiams su kitais asmenimis.

Manoma, kad tokių profesijų kaip lavoninių, laidojimo biurų darbuotojų, teismo medikų ir panašių sričių specialistai yra neišvengiamai desensibilizuojami, t. y. jiems nekelia jokios nuostabos net patys žiauriausi gyvybės atėmimo atvejai, įvykiai ir t. t. Brutalumas, desensibilizacija, išmokimas, imitacija, identifikavimasis su agresoriumi – tai mechanizmai (definicijos), kurie naudojami aukos transformavimui į nusikaltėlį atskleisti [10, p. 10].

¹ Duomenys apie nusikaltimus, padarytus anksčiau teistų asmenų Lietuvos Respublikoje per 2002 m. 12 mėnesių (Forma SPV-6)

Išvados

Atlikta aukos ir nusikaltėlio inversijos viktimologinė analizė patvirtino, kad inversija yra atskiras tyrimo objektas, viktimologijos dalyko dalis. Aukos ir nusikaltėlio inversijos viktimologinė analizė atskleidžia problemines sritis, kurios reikalauja nuodugnesnių kompleksinių tyrimų iš skirtingų teisės bei kitų socialinių mokslų pozicijų, t. y. penitencinės ir baudžiamosios teisės, psichologijos ir pan.

Atskleidžiamos perspektyvos įgyvendinant kriminologines bei viktimologines prevencijos priemones. Identifikuojami prevencijos objektai, kurie reikalauja individualaus pobūdžio prevencijos priemonių.

Atlikta inversijos analizė dar kartą patvirtino, kad laisvės bausmių veiksmingumas šios kategorijos asmenims abejotinas. Vangiai atliekama aukų rehabilitacija bei nusikaltėlių resocializacija. Aukos, užuot gavusios tinkamą pagalbą, paramą, teisėsaugos institucijų toliau viktimizuojamos. Maža to, sukuriama prielaidos kriminalizacijai, pakartotinei viktimizacijai.

Atlikti nacionaliniai bei tarptautiniai viktimologiniai, kiti socialiniai tyrimai parodė, kad sprendžiant, nagrinėjant inversijos atvejus itin veiksmingi atkuriamojo teisingumo konfliktų sprendimo modeliai, pavyzdžiui, aukos ir nusikaltėlio mediacija (tarpininkavimas), kai konfliktai išnagrinėjami, o ne tik imituojamas jų tyrimas.

Inversinių atvejų analizė parodė, kad būtinas kokybiškai naujas, kompleksinis požiūris į interakcijos šalių konfliktą. Jis turi apimti tinkamą, kvalifikuotą, laiku teikiamą pagalbą, nusikaltimo sukeltų padarinių šalinimą ir minimizavimą, viktimologinės prevencijos įgyvendinimą. Todėl sprendžiant kylančias aukų problemas būtina tobulinti bei reformuoti kai kurias baudžiamąjį procesą ir kitų įstatymų normas, kurti naujas institucijas, užtikrinančias greitą, veiksmingą aukos ir nusikaltėlio konflikto nagrinėjimą, taip pat interakcijos šalių poreikių tenkinimą.

LITERATŪRA

1. **Uscila R.** Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas: disertacija. – Vilnius: LTU, 2003.
2. **Widom C. S.** Child Abuse, Neglect, and Violent Criminal Behavior // *Criminology*. 1989. Vol. 27 (2).
3. **Абельцев С. Н.** Личность преступника и проблемы криминального насилия. – Москва: Закон и право. 2000.
4. **Hartogs R.** Discipline in the Early Life of Sex – Delinquents and Sex – criminals. *Nervous Child* 1951, March 9.
5. **Thornberry T. P., Singer S. I.** Opfer und Tater: Zur Ubereinstimmung zweier Popolationen. / Eds. Kirchoff G. F., Sessar K. Das Verbreshens Opfer. – Bochum: Studienverlag Brockmryer, 1979.
6. **Singer S. I.** Homogeneous Victim-offender Populations: A Review and Some Research Implications // *The Journal of Criminal Law and Criminology*. 1981. Vol. 72 (2).
7. **Greven P.** Spare the Child: The Religious Roots of Punishment and the Psychological Impact of Physical Abuse. – New York, 1991.
8. **Black D.** Crime as Social Control // *American Sociological Review*. 1983. Vol. 48.
9. **Fattah E. A.** Understanding Criminal Victimization. Scarborough: Prentice Hall – Canada, 1991.
10. **Fattah E. A.** The Interchangeable Roles of Victim and Victimizer. – Helsinki: HEUNI. 1994. No 3.
11. **Duomenys** apie nusikaltimus, padarytus anksčiau teistų asmenų Lietuvos Respublikoje per 2002 m. 12 mėnesių (Forma SPV-6).
12. **Kalėjimų** departamento prie Teisingumo ministerijos statistiniai analitiniai duomenys apie Kalėjimų departamento įstaigose atliktą auklėjimą darbą 1999–2002 m.
13. **Lapyté A., Šurkus J.** Trumpas psichiatrijos terminų žodynas. – Vilnius, 1996.
14. **Lietuvos** Aukščiausiojo Teismo senato nutarimas Nr. 23 „Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis“. 1999 m. gruodžio 23 d.
15. **Suvestiniai** duomenys dėl operatyvinės būklės Kalėjimų departamento įstaigose 2001 m.

Victim-Offender Inversion: Victimological Analysis

Dr. Rokas Uscila

Law University of Lithuania

SUMMARY

The conception of the victim-offender inversion is presented in this paper. The kinds, types of the inversion and its classification are described. The victimological analysis of the forms of the inversion is done.

The aim of this paper is to analyze the victim-offender inversion as a dynamic phenomenon and as a result of the interaction (or even synthesis) of the criminalization and the victimization processes. An obvious inversion of the valuable positions and attitudes proceeds in Lithuania and this determines the social deformation of the society.

The victim-offender inversion analysis carried out confirmed the inversion was an individual subject of research and a part of victimology. The victimological analysis of the victim-offender inversion specifies the problematic areas, which requires more complex research from the point of view of the different law and social science positions, i.e. penitential and criminal law, psychology, etc.

It should be emphasized that an inversion which is described in victimological context supposes not only visible conscious changes of the positions, roles, but unrealized, hardly predictable, comprehensible and fixable processes of person's victimization.

The phenomenon of inversion shows itself in various forms. Several manifestations of inversion are available in one victimological situation. These are especially complicated and complex conflict situations. As practice shows the criminal justice institutions are not able to solve these situations. In particular cases the parties themselves object this.

Analysis of the criminal cases and surveys of the crime victims show just 1/10th of all cases where interaction between parties arise are investigated rightly. The crime victim-offender interaction is especially dynamic if both parties take both, the role of the crime victim and the role of the offender, within some time in one conflict situation.

The following factors characteristic to the cases of inversion (most of the cases) were distinguished:

- *parties of interaction are related by close, daily, mostly conflictive or opponent relations, both episodic and everlasting;*
- *parties of interaction are the family members, relatives, friends or partners;*
- *parties of interaction live together in one flat or house, either they own the same property or they are neighbors;*
- *there is a direct causative relation between the victimological event the person have experienced and his/her illegal actions that have appeared to be stimulative ones;*
- *excessive drinking is characteristic to one interaction party or both of them. During the victimological event one interaction party or both of them are drunk. This fact influences an upshot of the situation respectively;*
- *the roles of the interaction parties are not constant and static. They vary very rapidly. Several complicated social roles can be characteristic to the same person.*

The crime victim-offender inversion can be discussed from different positions and in various levels. It is possible to treat the inversion as an episodic phenomenon in interpersonal relations; in isolated cases it can be treated as an accidental phenomenon, in other cases – as social process or phenomenon.

Depending on the sequence of the roles transition the following types of inversion can be distinguished: a) crime victim → offender, b) offender → crime victim, c) crime victim → offender → crime victim, d) offender → crime victim → offender.

Depending on the number of interaction participants the following types of inversion can be distinguished: a) “monoinversion” – these are the cases when the roles of the crime victim and the offender go together in the same person; b) interaction inversion – these are the cases when several persons (invertors) take part in inversion; appropriate relations, contacts or physical contact are between the interaction parties but their context is not emphasized – just the fact about the participants of interaction, the interaction parties but not individual person.

Depending on the circumstances of the origin of inversion the following types of inversion can be distinguished: a) “spontaneous-casual inversion” – these are the cases when the person suffers himself/herself and originates negative effect because of his/her negligence, b) “voluntary-non-casual inversion” – these are the cases when the person realizes an essence of his/her actions and starts acting.

There can be various forms of the crime victim-offender inversion. Therefore their classification according to the united criteria is complicated. The following inversion types (typology) can be distinguished:

- *accumulative inversion,*
- *inspired inversion,*
- *inversion in the cases of self-defense and its transcendence,*
- *inversion in the cases of revenge, jealousy,*
- *cyclic inversion,*
- *repetitive inversion,*
- *situations of crime victim-offender inversion,*
- *seeming inversion,*
- *invisible inversion,*
- *unrealized inversion.*